

MINORITATEA RUSĂ DIN ȚĂRILE BALTICE

Olivia TINCA

Destrămarea Uniunii Sovietice a surprins populația rusofonă din fostele state componente în postura delicată și anormală de minoritate cu o superioritate numerică, socială și culturală ce trebuia contrabalansată pentru a nu periclita viitorul noilor republici ce aspirau la independență și prosperitate într-o lume capitalistă. Situația rușilor din statele baltice a fost denumită una *experimentală*¹, întrucât ei au devenit minoritate națională în singurele republici fost sovietice cu cultură de tip occidental, care au reușit să clădească o societate democratică reală și care au refuzat să devină membre ale CSI, preferând calitatea de membre ale NATO și ale Uniunii Europene, menținând în același timp un regim sever de vize vizavi de Federația Rusă și nerecunoscând drept cetățeni pe rusofonii sosiți pe teritoriu după includerea în URSS. În astfel de condiții, existența acestor oameni prinși între două lumi pune la încercare atât funcționabilitatea standardelor europene, cât și capacitatea de colaborare dintre comunitatea rusă și cea europeană. A face să funcționeze un angrenaj în care se presupune conviețuirea reprezentanților unor mentalități diferite, cu viziuni diferite, uneori opuse, asupra istoriei, suspicioși unii față de intențiile altora este o provocare atât pentru lumea rusă, cât și pentru cea europeană – la toate nivelele: cultural, social, politic, și, de ce nu, etic. Minoritatea rusă baltică reprezintă în zilele noastre unul dintre elementele-cheie ale imaginii pe care cele două comunități o au una asupra celeilalte, de viitorul ei depinzând inclusiv evoluția relațiilor ruso-europene.

Recensământul din 1989 indica un număr de 1.724.000 de ruși în statele baltice, adică 21,8% din populația de la Marea Baltică (34% în Letonia, 30% în Estonia, 9,4% în Lituania)², însă veridicitatea acestui număr este pusă la îndoială de faptul că noțiunile de *rus* și de *sovietic* circulau într-o perioadă în care realitatea istorică făcea ca acestea să se suprapună, astfel că, la categoria etnică de rus, era trecută orice persoană rusofonă, indiferent de originea etnică reală – în primul rând, reprezentanți ai ramurii slave de răsărit (beloruși, ucraineni), dar și ai altor popoare din cadrul uniunii (central-asiatice ș.a). Vorbitorii de limbă rusă ca limbă maternă se aflau în Letonia în proporție de 42%,

¹ D. Furman, E. Zadorojniuk, *Pritjaženie Baltii: Baltijskie russkie i baltijskie kul'tury, Social'nye problemy rossiiskogo zarubež'ja*, „Mir Rossii”, 2004, nr. 3, p.98.

² *Idem*.

în Estonia de 35%, iar în Lituania de 12%, însă printre aceștia procentul de reprezentanți ai popoarelor baltice era infim (3,2% letoni, 1,8% estoni, 1,8% lituanieni)¹.

În Țările Baltice, rușii constituiau în 1989 majoritatea populației urbane (o regulă valabilă pe tot cuprinsul Uniunii Sovietice): în Estonia 87%, în Letonia 73%, în Lituania 11%, în capitale situația prezentându-se în felul următor: în Riga se înregistrau în 1989 47% ruși la 58% rusofoni, în Tallinn 41% la 49%, iar în Vilnius 20% la 28%; de asemenea, existau orașe cu majoritate rusă, ca, de exemplu, Narva (cu 85,9% ruși), Kohtla-Järve și Sillamjõe în Estonia, Daugavpils (58,3% ruși) în Letonia, Sniečkus în Lituania².

Referindu-ne strict la etnicii ruși din zona baltică, delimităm în cadrul acestora două categorii: cei sosiți dinaintea de includerea celor trei țări în URSS, în esență, în trei straturi – staroverii fugiți de persecuția țaristă în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, funcționarii sosiți în epoca imperială și așa-numiții *ruși albi* refugiați aici după revoluție (care însă, în majoritatea lor, au fost exterminați sau au părăsit regiunea baltică după adăugarea acesteia la Uniunea Sovietică); și cei sosiți în epoca sovietică, în principal începând cu sfârșitul anilor 1940 și până în anii 1960, aceștia reprezentând, de altfel, majoritatea populației rusofone.

În perioada 1970-1980 începe, în cadrul URSS, un proces de sistare a creșterii numerice a populației ruse în republicile unionale (legat în mare măsură de scăderea natalității rușilor) și se înregistrează chiar un proces de revenire în Rusia a celor plecați în alte republici (un rol important a fost jucat de consolidarea conștiinței naționale a comunităților etnice, ceea ce îngreuna traiul rușilor în sânul acestora). În statele baltice însă, acest regres numeric al rușilor nu s-a petrecut, ci a fost substituit de o încetinire a ritmului de migrație și de creștere demografică în Estonia și Letonia, în timp ce în Lituania ritmul de creștere a populației ruse chiar a crescut, datorită migrației.

În republicile baltice, rușii, ca și în alte republici unionale, aveau în general profesii de muncitori sau ingineri, fiind mai puțin reprezentați în domenii precum cel artistic, umanist sau științific. De asemenea, de-a lungul dominației sovietice, rușii au ocupat funcții importante în ierarhia de partid, însă, spre sfârșit, această stare de lucruri s-a schimbat, astfel că, în momentul destrămării uniunii, în birocrăția de partid baltică rușii nu mai erau reprezentați într-o mare măsură – ceea ce nu era însă valabil pentru partidele comuniste, unde frecvența acestora rămăsese mai ridicată decât în cadrul populației generale. Astfel, la capătul dominației sovietice se aflau în partidul comunist din Letonia 40% letoni și 43% ruși, în Estonia 50% estoni și 39% ruși, în Lituania 71% lituanieni și 17% ruși. Mulți ruși ocupau posturi în miliție (în capitalele baltice în jurul anului 1991 mai mult de 80% dintre milițieni erau ruși)³. Deși în diferite grupe social-profesionale rușii erau reprezentați în proporții variate și deși existau și încă există diferențe mari în alcătuirea socială a populației ruse din fiecare republică baltică și din

¹ *Idem*, p.99.

² *Ibidem*.

³ *Idem*, p.100.

fiecare zonă a acestor republici, în general nu se poate afirma că alcătuirea socială a populației ruse se diferențiază de structura socială a popoarelor baltice.

Nereprezentând o clasă socială aparte (așa cum au fost, bunăoară, germanii baltici), diferențele dintre ruși și popoarele baltice se limitau doar la factorul cultural, cu mențiunea că acești ruși nu reprezentau cultura rusă tradițională, inteligenția, ci o cultură ruso-sovietică, fiind în principal muncitori și ingineri¹, oameni veniți aici să lucreze conform ideologiei sovietice sau strămutați în funcție de directivele partidului. Raportarea balticilor la nou-veniți, considerați, în mare, *coloniști*, nu era și nu putea să fie pozitivă, în condițiile în care existența lor etnică era amenințată de numărul în creștere al migranților, fenomen la care se adăuga faptul că, în mentalitatea colectivă, rușii, local, reprezentau pentru baltici simbolul conducerii de la Moscova și amintirea independenței pierdute.

Această stare de fapt năștea frustrare, iar astfel de concetățeni nedorți erau ținta unor sentimente negative, care, ca orice sentiment puternic, erau ușor canalizate spre stereotipuri și prejudecăți. Nemulțumirea balticilor izvora și dintr-un sentiment de inferioritate care a determinat nevoia de contrabalansare prin accentuarea diferențelor culturale – la nivel popular, prin apariția unor noi cuvinte² și sintagme în limbă (de exemplu, în limba estonă: *mănânci ca un rus, te comporti ca un rus; vene vark* 'treabă rusească'), a unui număr mare de anecdote etnice sau în creațiile populare urbane (de exemplu, în muzica de *underground*).

În general, imaginea rușilor în conștiința de masă a balticilor era una simplistă. Diferențele culturale pe care se mergea se axau pe dihotomia Occident-Orient, accentuând ideea de caracter *asiatic* al rușilor, vizavi de tradiția *occidentală* a societăților baltice. Stereotipul că rușii ar fi un popor necivilizat, barbar, izvora și din refuzul multora de a învăța limbile locale, din disprețul cu care se considera că tratau culturile și tradițiile baltice, ceea ce a fost perceput nu numai ca lipsă de voință, ci și ca neputință de integrare în aceste societăți. Aceste reacții deosebit de agresive (comparabile mai ales cu caracterul liniștit al balticilor, aproape proverbial al estonilor) s-au întesit în perioada perestroikăi, care a adus cu sine speranța unei eliberări de sub conducerea sovietică și care a generat un val de atacuri la adresa etniei ruse în mass-media baltică și în discursurile unor politicieni cu vederi naționaliste³.

În ceea ce privește raportarea rușilor la popoarele baltice, un factor important a fost complexul de superioritate al rușilor, care se considerau salvatorii popoarelor baltice de germanii naziști și totodată națiunea cea mai importantă, numeroasă și puternică din URSS, gata a asimila conștiința de sine a națiunilor mici. Apropierea rușilor de baltici a

¹ De aceea rușii imigrați în perioada sovietică au fost percepuți de reprezentanții popoarelor baltice ca needucați, creându-se, s-ar putea spune, un mit urban al rusului grosolan, muncitor sau constructor (deși statisticile indică faptul că mulți aveau studii medii).

² *Dicționarul argoului leton* (Ojārs Bušs, Vineta Ernstsone, *Latviešu valodas slenga vārdnīca*, ed. Norden AB, Riga, 2006) înregistrează nu mai puțin de 47 termeni diferiți folosiți în argoul limbii letone numai pentru a desemna rușii, respectiv limba rusă.

³ *Idem*, p.101-102.

fost împedicată de sentimentele potrivnice ale balticilor, la care se adăugau circulația unor informații neîntemeiate (că balticii ar fi fasciști, că îi ajută pe germani, că sărbătoresc în taină ziua de naștere a lui Hitler).

Cu toate acestea, numărul rușilor interesați de culturile baltice, de modul de viață al acestora și doritori să se integreze era rezonabil, dacă ținem cont de faptul că limba rusă era necesară și obligatorie pentru popoarele uniunii, în timp ce rușii nu beneficiau nici de aceiași stimuli și nici de aceleași posibilități pentru a învăța limbile baltice. Mulți nu erau siguri că își vor petrece toată viața în regiunea baltică, în timp ce alții locuiau în orașe majoritar rusofone (Narva, Daugavpils, Snečkus), unde a învăța și folosi o limbă baltică era în mică măsură posibil și folositor. Aici se adaugă și gradul de dificultate prezentat de aceste limbi unui vorbitor nativ de rusă, în special dacă ne referim la limba estonă, limbă fino-ugrică atât de diferită de limbile indo-europene. De aceea, în mod logic, majoritatea rușilor nu a ales să-și însușească niște limbi dificile, nefolositoare în viața și munca de zi cu zi, pe care nu le cerea nimeni să le învețe și pentru care resursele materiale erau insuficiente sau inexistente. Totuși, comparând cu situația în alte republici unionale, reiese că rușii baltici și-au însușit limbile baltice într-un grad similar însușirii limbilor ucraineană (32,8%) și belorusă (24%), comparativ cu însușirea limbilor din Asia Centrală (kirghiză – 1%, turkmenă – 2,4%, kazahă – 0,8%, uzbekă – 4,5%)¹. Din aceste cifre rezultă că rușii se simțeau atrași de culturile de tip vestic-baltice mai mult decât de culturile asiatice și în măsură asemănătoare cu celelalte culturi est-slave.

Se poate afirma așadar că, spre deosebire de celelalte republici din cadrul uniunii, în republicile baltice a avut loc, într-o anumită măsură, și un proces invers rusificării planificate oficial, anume de *baltificare* a rușilor.

Nu se poate vorbi, la ora actuală, despre o identitate rusă baltică clar cristalizată și coerentă, în condițiile în care aceasta se compune din factori diferiți ce se intersectează doar în două puncte: pe de o parte, limba și cultura rusă drept caracteristică dominantă a identității, pe de altă parte, problemele sociale cu care se confruntă – marginalizarea lor și atribuirea etichetei de străini și coloniști. Comunitatea este foarte eterogenă, fie împărțită în grupuri istorice – staroverii, rușii sosiți dinainte de 1940, cei sosiți în vremurile sovietice, grupuri bazate pe identificarea cu un anumit concept geocultural – Letonia, Estonia, Lituania, Rusia sau Europa, grupuri sociale (non-cetățeni și cetățeni), precum și grupuri etnice, mulți fiind rusofoni cu origini în principal slave (beloruși, polonezi, ucraineni) care și-au pierdut limba, păstrându-și în schimb conștiința etnică².

Pentru prima dată sentimentul unei alterități s-a manifestat răspicat după incidentul legat de reamplasarea statuii ridicate în memoria soldaților sovietici din centrul

¹ Aici se adaugă acei etnici ruși (în general din categoria „vechilor ruși”, sosiți aici înainte de 1940) care considerau una dintre limbile baltice ca fiind maternă (14000 în Lituania, 10000 în Letonia, 6000 în Estonia).

² Ilmārs Mežs, *The People of Latvia*, Institutul Leton (www.latinst.lv/index.php?Itemid=&option=com_search&searchword=minorities)

Tallinn-ului; în ziarul eston *Eesti Päevaleht* a apărut un articol semnat de un colectiv în frunte cu Anna Oršanskaja și Jelena Grigorjeva, *Estonia*, ce insistă asupra ideii unei identități culturale și lingvistice de factură în esență ruse, însă, în același timp, locală, independentă de statul rus. Articolul deplângea faptul că și societatea rusă, și cea estonă îi confundă pe rușii estoni cu cei din Rusia, motivând că locul lor nu este și nu poate fi în Rusia, de care nu se simt legați în viața de zi cu zi¹.

Și studiile specialiștilor indică o desprindere din ce în ce mai accentuată de blocul socio-cultural rus: în 1994, un sociolog lituaniano-rus a descris comunitatea ca fiind un *subetnos cu propriul destin*, pe când, într-un studiu efectuat la începutul anilor 2000, D. Furman și E. Zadorožniuk au arătat că, încet, un nou grup, pe care l-au numit *rușii europeni*, își face apariția, capabil să trăiască într-o societate europeană, după standarde europene. În mod asemănător, politologul Robert Saunders, într-un articol din 2005 despre Letonia, sugera că există o ruptură între identitatea rusă baltică și cea din Rusia, ca reflecție a faptului că drumurile lor istorice diverg din ce în ce mai mult².

La nivel lingvistic, limba rusă, așa cum este ea vorbită în Țările Baltice, a cunoscut modificări generate de realitățile socio-culturale și de izolarea de centru (Rusia). Astfel, în articolul lor, Grigorjeva și Oršanskaja susțineau că limba lor rusă nu coincide cu cea din Rusia, argumentând că *ei spun lucruri ce nouă ni se par absolut nebunești*.³ În general, rusa baltică este mai conservatoare și în timp este posibil să pară demodată și excesiv de formală conașionalilor din Rusia. Nu se poate însă vorbi despre un dialect rus baltic unic și unitar, ci de varietăți locale, rezultate în urma influenței exercitate de fiecare dintre cele trei limbi oficiale ale Țărilor Baltice. În Lituania, lingvistul Natalja Avina a arătat că varietatea locală de limbă rusă și-a adăugat multe cuvinte și expresii lituaniene, lituaniana lăsându-și amprenta chiar și la nivel fonetic, ceea ce indică un grad profund de influență.

În ceea ce privește confesiunea, dacă, înainte de al doilea război mondial, rușii de confesiune ortodoxă constituiau 54%, dintre aceștia 44% fiind staroveri, astăzi marea majoritate a rușilor din Letonia sunt ortodocși, doar o zecime afirmând că sunt staroveri. O particularitate interesantă este existența congregațiilor rusofone romano-catolice (în sudul districtului Ludza), ceea ce se explică prin rusificarea letonilor și a belorușilor catolici de aici, care și-au pierdut limba, însă și-au păstrat afilierea religioasă.

Rușii baltici au împrumutat de la popoarele cu care conviețuiesc caracteristici de mentalitate și de temperament (de la estoni și letoni – calmul, stăpânirea sentimentelor, formalismul), precum și obiceiuri (de exemplu, de la letoni au împrumutat cultul îngrijirii cimitirelor)⁴. Scriitorul Valentin Eskizov, care, în calitate sa de diplomat la Vilnius, a observat viața rușilor din Lituania, susține că rușii baltici sunt mai raționali decât coetnicii lor din Rusia și că au psihologia micului proprietar. În opinia sa, ei au

¹ <http://shaan.typepad.com/shaanou/2007/11/between-europe-.html>

² *Idem*.

³ *Ibidem*.

⁴ Ilmārs Mežs, *The People of Latvia...*

mai mare încredere în guvern și în instituțiile sociale decât cei din Rusia și, în general, prezintă o mentalitate mai apropiată de cea central-europeană¹.

O caracteristică a notei distincte a rușilor baltici este amestecul cultural. Acesta se reflectă, de exemplu, în creația compozitoarei Galina Grigorjeva, care creează într-un stil influențat de muzica ortodoxă bisericească, precum și în minimalismul lui Arvo Pärt. Cercurile literare ruse din Estonia și Letonia încurajează tinerii scriitori să practice un fel de sinteză culturală, scriind în rusă despre teme baltice, sau scriind și în rusă, și în limbile locale.

Clasele sociale joacă un rol deosebit de important în formularea orientării identitare la rușii baltici. De exemplu, în Letonia există două categorii principale: rușii letonizați (cetățeni) și non-cetățenii. Cei ce aparțin primei categorii (din ce în ce mai numeroasă) trăiesc într-un mediu leton și se simt legați emoțional de naționalitatea rusă, însă nu și de Rusia, care are pentru ei o valență în esență istorică și care nu influențează pe viitor orientarea lor letono-europeană. A doua categorie, simțindu-se respinsă de societatea letonă prin condiția de non-cetățeni, pune accent pe condiția de etnic rus, se identifică puternic cu statul rus și sunt nostalgici după vremurile sovietice, când se bucurau de drepturi neîngrădite. În plus, există o a treia categorie, mai ales în sânul tinerei generații, așa-ziii ruși globalizați, care au o viziune neîngrădită teritorial și deznaționalizată asupra identității lor².

Însă, la modul general, în formarea unei identități ruse baltice distincte, valorile europene joacă un rol important. Oficialii letoni consideră că există o divergență între valorile sociale și politice ale rușilor din Letonia și cele ale rușilor din Rusia, sugerând că identitatea rusă baltică este în formare³. Furman și Zadorožniuk au observat că, la mijlocul anilor 1990, a apărut o tendință în rândurile tinerilor rusofoni de a nu se identifica nici cu Rusia, nici cu țara natală, ci cu conceptul mai larg de *Europa*, în dorința de a-și păstra cultura în esență rusă, însă în contextul unei distanțări față de Rusia, cultură pe care tind să o integreze într-o orientare general-europeană – curent favorizat de oportunitățile de a călători, lucra și studia într-o Europă lipsită de granițe⁴.

Bibliografie

Furman, D., Zadorožniuk, E., *Prijaženie Baltii: Baltijskie russkie i baltijskie kul'tury, Social'nye problemy rossijskogo zarubež'ja*, „Mir Rossii”, 2004, nr. 3 (www.dartmouth.edu/~crn/groups/religion_group_papers/Finalpapers/Furman.pdf)
Institutul Leton (www.latins.lv)

¹ Spires, Scott, We're different. Between Europe and Russia: Baltic Russians (<http://shaan.typepad.com/shaanou/2007/11/between-europe-.html>)

² <http://eng.globalaffairs.ru/numbers/13/977.html>

³ <http://www.minorityrights.org/?lid=4968>

⁴ <http://shaan.typepad.com/shaanou/2007/11/between-europe-.html>

Kõuts, Ragne (ed.), *Social Integration in the Post-Socialist Society: The Case of Estonia* (<http://www2.hu-berlin.de/BaltSeaNet/Publications/publications.html>)

Mežs, Ilmārs, *The People of Latvia*, Institutul Leton (www.latinst.lv/index.php?Itemid=&option=com_search&searchword=minorities)

Miloiu, Silviu, *O istorie a Europei Nordice și Baltice*, vol. II, *De la războiul rece la era globalizării*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005

Ojārs Bušs, Vineta Ernstsone, *Latviešu valodas slenga vārdnīca*, ed. Norden AB, Riga, 2006

Problema minorității rusofone în atenția UE (http://www.divers.ro/documentar_ro?func=viewSubmission&sid=5805&wid=37456)

Romanov, Artemi, *The Russian Diaspora in Latvia and Estonia: Predicting Language Outcomes* (www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/recordDetail?accno=EJ608267)

Spires, Scott, *We're different. Between Europe and Russia: Baltic Russians* (<http://shaan.typepad.com/shaanou/2007/11/between-europe-.html>)

World Directory of Minorities and Indigenous Peoples (<http://www.minorityrights.org/?lid=4968>)

La minorité russe dans les Pays baltes

L'étude traite la question de la communauté russophone qui est restée dans la région baltique – surtout dans Lettonie et Estonie – après l'effondrement de l'Union Soviétique, en l'abordant d'une perspective d'abord diachronique, puis synchronique.

On se propose ainsi de présenter et analyser dans la première partie l'histoire de la russification dans cette région depuis le commencement du dernier siècle, à travers l'époque soviétique et jusqu'à l'obtention de l'indépendance des pays baltes. Ici même on essaye de réaliser une esquisse imagologique de l'image réciproque que les peuples baltes et russe se sont formée l'un sur l'autre, en mentionnant aussi eux contacts socio-linguistiques et les conséquences de ceux-ci.

Dans la deuxième partie on propose d'effectuer une analyse socio-culturelle de la communauté russe balte, où l'on discute son degré d'individualité, ayant en vue son spécifique et ses traits particulières qui la délimitent de l'identité russe *standard*.